

4. Карпова І. Г. Зміст ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді / І. Г. Карпова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/>
5. Міжнародні науково-практичні читання «Цінності у вихованні підростаючого покоління: проблеми, пошуки, перспективи» (Київ, 20–21 листопада 1996 р.) // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1 (14). — С. 105–190.
6. Рыбалко Е. Ф. Динамика ценностных ориентаций у старшекласников и студентов / Е. Ф. Рыбалко, Н. А. Волкова // Психологический журнал. — 2002. — № 4. — С. 48–53.
7. Скобедіна О. Ю. Динаміка становлення ціннісних орієнтацій особистості / О. Ю. Скобедіна // Проблеми сучасної психології. — 2010. — № 9. — С. 524.

В статье затронута проблема трансформации ценностных ориентаций современной молодежи за годы независимости Украины. Автор разделяет понятия «ценности» и «ценностные ориентации», раскрывает их взаимосвязь, представляет данные исследования о преобладающих ценностных ориентациях современной молодежи.

Ключевые слова: личность, ценности, ценностные ориентации, трансформация.

The article raises the problem of transforming values of today's youth during the years of Ukraine's independence. The author distinguishes between the concept of "values" and "value orientation" reveals their relationship. The data research on the prevailing values of today's youth.

Key words: personality, values, value orientations, the transformation.

Овсянкіна Л. А.,

доцент кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат філософських наук

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ МОРАЛІ ЯК ЦІННОСТІ, ЩО КОНСОЛІДУЄ СУЧАСНИЙ ГЛОБАЛІЗОВАНИЙ СВІТ

У статті розкрито роль моралі та духовних цінностей у стабілізації сучасного глобалізованого світу. Доведено необхідність пошуку нових світоглядних орієнтирів, важливість створення адекватних передумов для розповсюдження в суспільній свідомості нової стратегії ненасильства і толерантності, що допоможуть забезпечити прогресивний розвиток людства.

Ключові слова: глобалізований світ, стратегія толерантності, моральні відносини, моральні цінності, принцип відповідальності.

Сучасний світ як система складних і суперечливих глобальних соціально-економічних, політичних, духовних та культурних взаємозв'язків активно підводить людство до вироблення нових цінностей і світоглядних орієнтирів, необхідних для його виживання сьогодні. В епоху, коли руйнуються усталені авторитети і стереотипи, дефіцит толерантності як певної моральної доброчинності може стати серйозною загрозою для прогресивного розвитку цивілізації. Сьогодні реальні етичні проблеми формування установок до толерантності, пошуку цінностей, які мають у майбутньому акумулювати в собі непорушні базові складові щодо розуміння добра, краси і самоцінності людського життя, а також сприяти вирішенню глобальних протиріч, гармонізації і прогресивному об'єднанню світу на гуманних засадах, є предметом дослідження сучасних філософів, політологів, соціологів, футурологів, економістів, культурологів і представників інших галузей науки.

Як наголошують сучасні вчені, а саме: Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко [6], В. Кремень [4], С. Кримський [5], В. Лях, В. Пазенок [3] та ін., — глобалізація перетворилася на універсальний феномен новітньої цивілізації, що охоплює не тільки аспекти економіки, політики та виробництва. Поступово вона стає глибоко пов'язаною із проблемами людської особистості та її моральними цінностями, напрацьованими протягом усієї історії людства, що занепадають внаслідок впровадження популярної західної ідеології прибутку, яка базується на універсальних ринкових цінностях.

Отже, тільки системне усвідомлення тих глибинних змін, що відбуваються в сучасному глобалізованому світі, урахування позитивного світового теоретичного і практичного досвіду, власних умов і особливостей, пошук адекватної системи цінностей і світоглядних орієнтирів техногенної цивілізації без втрати досягнутих

надбань, перегляд цілей розвитку культури і особистості, ідеалів сили та влади, створення передумов для поширення стратегії ненасильства допоможуть забезпечити подальший прогрес людства.

Сучасне суспільство є динамічною системою, якій властивий нелінійний процес розвитку, постійна зміна, рух усередині неї, взаємодія між усіма її елементами. Прямо або опосередковано, але мораль постійно впливає на формування світогляду людей, їхніх потреб та інтересів. К. Касторіадіс стверджує, що «жодне суспільство не може існувати без більш-менш певного визначення загальноприйнятих базових цінностей, спільного соціального блага...» [7, 66]. Базові цінності утворюють істотну частину уявних суспільних значень, які щоразу інституалізуються. Вони визначають поступ кожного суспільства, впорядковують неформально інституалізовані норми та критерії. Внаслідок існування суб'єктивної свідомості і різних потреб індивідів цей вплив може уповільнюватися або ж зовсім припинятися. Це зумовлюється наявністю свободи вибору людини незалежно від її статусу, що дає їй змогу на власний розсуд виявляти активність, здійснювати суспільну діяльність, задовольняти різноманітні інтереси, користуючись моральною свідомістю.

Первісно суспільство і всі його складові підсистеми надають всім його суб'єктам однакові умови для задоволення не тільки матеріальних, але й духовних потреб, розкриття своєї індивідуальності, творчих здібностей, самовдосконалення, що свідчить про первісну моральність суспільства як системи в цілому. Здійснюючи свою діяльність, людина як частина структури системи закономірно бере участь у якісних і кількісних перетвореннях, зміні й розвитку суспільства. А такі важливі фактори, як мораль людей та мотиви їхньої поведінки, зумовлюють розвиток суспільства. У цьому аспекті людина, виявляючи свою суб'єктність, є головною причиною всіх динамічних змін системи. Мораль у цьому контексті є важливою цінністю суспільства, що має властивість відображатися в індивідуальній свідомості людини і надалі впливати на її діяльність та визначати її спрямованість, регулювати поведінку та способи спілкування в соціумі. Отже, людина, задовольняючи індивідуальні потреби, поступово вступає в різноманітні відносини з іншими людьми, і в ній, як у фокусі, починають сходиться суб'єктивні складові цих зв'язків і відносин.

Проблемі людини в системі моральних відносин належить вагоме місце в історії філософської думки. Філософська традиція репрезентована багатьма уявленнями про моральну природу людини, її сутність, сенс життя та перспективи існування. Особливе значення моралі в житті людини приділяли ще Конфуцій, Демокріт, Аристотель, Г. В. Ф. Гегель, І. Кант, А. Шопенгауер, К. Маркс, П. Сорокін, Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Драгоманов, С. Франк, М. Бердяєв, С. Булгаков, Е. Фромм та ін. Представники сучасних філософських концепцій також вважають, що це питання не може залишитися поза увагою філософів. Адже для кожної історичної епохи є характерним свій ідеал людини, формування якого залежить як від соціально-політичних змін, так і від змін у світогляді. Система цінностей історично конкретної соціальної спільноти являє собою предметне втілення системи діяльності й суспільних відносин, що виражають сутність життєдіяльності даного суспільства.

Так, ще А. Шопенгауер, відомий німецький філософ, представник волюнтаризму, не апелюючи до самого поняття «толерантність», досить глибоко проаналізував механізм її виникнення через співставлення поняття «моральна цінність особистості» з поняттям «егоїзм». На думку мислителя, там, де з'являється егоїзм, зникає моральна цінність. Філософ був впевнений, що людям властивий спосіб дій, «найвищою мірою різний у моральному відношенні» [12, 195]. Він говорив про необхідність емпіричного аналізу дій людей, бо не існує однакового стилю поведінки, усі ми різні за своєю внутрішньою природою. А. Шопенгауер замислювався над питанням про те, чи існують взагалі вчинки, за яких ми повинні визнати справжню моральну цінність, — такі, як вчинки добровільної справедливості, чистого людинолюбства і дійсної шляхетності? На його думку, егоїзм є основним поштовхом будь-якого вчинку розумної людини, яка прагне до буття й благополуччя. У свою чергу, егоїзм є тією першою, найголовнішою, але в той же час не єдиною силою, з якою доводиться боротися моральному імпульсу. Справжньою моральною цінністю й основною чеснотою, з якою має боротися егоїзм, на думку А. Шопенгауера, є справедливість. Саме завдяки їй людина за покликанням власного серця може робити суто гуманні, чесні й шляхетні вчинки, які нічого спільного не мають з егоїзмом. Однак вчений не применшує і той факт, що будь-який справедливий вчинок може бути зроблений суто з егоїстичних спонукань, оскільки в цьому делікатному питанні ми маємо справу лише з результатом самої дії. Справжній же мотив цієї дії залишається для оточуючих прихованим. Суттєвим критерієм морально цінного вчинку, на думку А. Шопенгауера, є відсутність усякої егоїстичної мотивації у найширшому сенсі цього слова, що залишає після себе у людини почуття задоволеності собою, назване схваленням совісті.

На цій основі робиться такий висновок: сам процес здійснення морально-цінного вчинку полягає у тому, що людина починає відчувати жалість до іншого і бажання йому блага як самій собі. Думка А. Шопенгауера з приводу жалості як основного мотиву морально цінної поведінки людини досить сумнівна, оскільки однією тільки жалістю, що закладена в людині від природи, неможливо викликати моральні вчинки. Тут необхідні ще й повага, визнання іншої людини рівною собі, гідне ставлення до себе. З поняття жалості А. Шопенгауер виводить принцип справедливості, який зводиться до того, щоб не завдавати страждань іншому. Справедливість, на його думку, цілком виключає егоїзм, вона стримує негативні мотиви людини і не дає їй заподіяти ані фізичних, ані моральних страждань іншим. Таким чином, А. Шопенгауер довів, що моральні цінності набувають форму системи, основних принципів, якими індивід користується протягом життя. На наш погляд, у свою чергу, система моральних цінностей особистості у своїх найбільш суттєвих рисах відбиває систему загальнолюдських цінностей суспільства, аж до прямого збігу із ними, що буває вкрай рідко.

На відміну від західноєвропейської традиції, російський релігійний філософ С. Франк слідування моральним цінностям розглядав як суб'єктивний прояв людини [10]. Тільки керуючись суб'єктивними цінностями, людина прагне здійснити «належне». Таким чином, завдяки моральним цінностям, на думку С. Л. Франка, людина не тільки створює навколишній світ, але й створює себе. Вона виконує важливу роль творця майбутнього свого суспільства, своєї цивілізації, і у цьому плані є головним носієм загальнолюдської моралі.

К. Маркс, навпаки, вивчаючи взаємозалежність між реальним та ідеальним, мораль та релігію вважав за надбудову, що детермінована переважаючим економічним базисом суспільства. Він недооцінював самостійну силу моральних ідей як складових людської свідомості. На його думку, будь-який бік життя людини визначається, зрештою, економічним фактором. Увага К. Маркса була зосереджена на матеріальній та фізичній, а не на моральній реальності. У всіх своїх головних працях він фактично стояв на позиціях послідовного соціоцентризму, розглядаючи людей саме і тільки як продукти обставин і виховання.

Вітчизняний історик М. Грушевський важливими факторами стабілізації суспільства вважав морально-соціальні та інтелектуальні. Матеріальні фактори, на думку вченого, менше впливають на формування провідної ідеї, «...яка мусить запанувати над розумом, чуттям і уявою громадянства» [2, 159]. Мислитель наголошував на необхідності тісного взаємозв'язку індивідуальних та колективних інтересів, солідарності для побудови дійсно великої держави, в якій кожна людина відчуває гордість за свою країну. Для того щоб створити сильну, матеріально розвинену державу, необхідний «моральний ригоризм» [2, 160], опора на соціально-моральні фактори, моральні цінності, духовні й культурні потреби, котрі повинні зростати.

Заслуговує на увагу підхід до розуміння людини в системі моральних відносин А. Лукаша, який розробив поняття «динаміка цінностей» [8]. На його думку, моральні цінності — це гарна пристосованість до змін. Він має на увазі сумісність між людьми, що є визначальним чинником у процесі досягнення гармонії у будь-якій діяльності. А. Лукаш посиляється на відому теорію розвитку і зростання нації Л. Гумільова. Суть її полягає у тому, що в процесі розвитку кількість громадян нації — носіїв більш високих цінностей зростає. Потім це зростання зупиняється через те, що у суспільстві не вистачає вищих ресурсів для життєдіяльності всіх носіїв вищих цінностей, і нація гине. А. Лукаш прагне довести, що моральні цінності знаходяться в постійному русі й прямо залежать від прогресу і регресу нації. Таким чином, можна простежити певну закономірність між такими двома факторами, як мораль і соціальний прогрес, і зрозуміти їхню взаємозумовленість. Отже, сьогодні, коли усі держави особливо гостро відчувають на собі суперечливі виклики глобалізації, тільки духовно-моральні цінності можуть стати тією зброєю, яка здатна гідно їх захистити і допомогти зробити власний вибір, не розгубитися у можливому хаосі і з повагою зрозуміти позицію інших.

Досить цікавою з цього приводу є думка італійського філософа А. Менегетті, який розглядає існування людини з точки зору рівноваги всередині неї. Ця рівновага підтримується завдяки тому, що людина постійно знаходиться в моральних стосунках із системою. Між ними досягаються компроміси, але зберігається цінність як людини, так і системи. Мораль є головним внутрішнім фактором розвитку як соціальної системи, так і людини. Тільки через мораль людина здатна реалізувати більшість своїх можливостей. Індивід із своєю моральною свідомістю є первинним елементом усіх процесів даного суспільства. На думку А. Менегетті, найбільш моральною є така людина, яка «...рухається вперед, з егоїстичною точністю реалізуючи себе "тут і тепер", щоразу максимально "вписуючись" в оточуючу ситуацію» [9, 84]. Згідно із цим, система живе, поки існує її екзистенціальне «підживлення» з боку індивідів, віра в неї.

На думку відомого німецького мислителя Ф. Хайєка [11], для того, щоб люди дійсно приймали цінності, яким вони мають самовіддано служити, найкраще переконати їх, що це ті самі цінності, яких вони дотримувалися завжди, тільки раніше інтерпретація цих цінностей була невірною. Ф. Хайєк переконаний, що при розгляді моральних цінностей необхідно використовувати ті ж слова, тільки в нових значеннях, відповідно до сучасних умов. Філософ зазначав, що чим освіченіші й інтелегентніші люди, тим різноманітніші їхні погляди і тим складніше чекати від них єдності з приводу будь-якої конкретної системи цінностей. У даному випадку, якщо послуговуватися доводами Ф. Хайєка, моральні цінності — це суперечлива і складна система, яку не можна нав'язати самодостатній людині ззовні в будь-яких соціальних умовах. Якщо ми бажаємо досягти єдності в створенні цієї системи, ми повинні оперувати до людей з більш низьким моральним і інтелектуальним рівнем. Їм легше нав'язати готову систему, яку вони приймуть з радістю і беззастережно. Цей принцип був узятий за правило в період тоталітаризму і проіснував досить довго. У сьогоденних умовах необхідно розробляти нову політику, яка б працювала у системі духовних цінностей і враховувала ті можливості для реалізації індивідів, що їх надає глобалізація.

Представники комунікативної практичної філософії доводять можливість та необхідність раціонального дискурсивного обґрунтування норм універсалістської етики відповідальності, яка й має втілюватися у демократичних інституціях сучасного суспільства. Так, Ю. Габермас, вирішуючи завдання створення нової соціальної теорії, виходив з традиційного для суспільства питання про те, чи можливий соціальний порядок, коли діючі індивіди орієнтуються на власні цілі й інтереси. Зокрема, він вказував, що «тимчасом, як внутрішня і зовнішня природа для соціалізованих індивідів та їхнього життєвого світу утворює зовнішні межі та обмеження щодо навколишнього середовища, індивіди утворюють внутрішній, а саме — граматичний зв'язок один з одним через свою культуру і своє суспільство» [1]. Основні конфлікти, на думку Ю. Габермаса, виникають найімовірніше у сфері соціалізації людини, ніж у матеріальній сфері. Ці конфлікти стосуються вже не питань

економічного розвитку, а проблем якості життя, рівноправності, самореалізації індивідів, тобто постматеріальних, моральних цінностей. У цьому контексті завдання подолання кризового явища сучасного суспільства переходять у соціокультурну площину.

Отже, сьогодні умовою прогресивного існування глобалізованого світу та його консолідації має стати здатність держав іти на діалог, толерантно сприймаючи культуру і традиції, що становлять серцевину того чи іншого етносу. Для цього в соціальному просторі поступово мають утворитися певні культурні передумови, які сприятимуть культивуванню у свідомості індивідів етики ненасильства, яка базується на принципі добровільної відмови від використання сили, узгодженні інтересів максимального числа сторін взаємодії, подоланні протистояння, дотриманні моральних законів існування світу, небайдужості та співробітництві. Першочерговим завданням цієї етики має стати поширення принципу відповідальності, що має розгортатися як спільна вселюдська співвідповідальність усіх за прямі й побічні наслідки колективної діяльності людей. Поступово цей принцип повинен увійти у свідомість кожної сучасної людини й стати її головним моральним кредо. Але для щоб людина засвоїла якусь нову моральну ідею, ця ідея повинна бути зрозумілою для індивіда і суспільства. Це переосмислення має відбуватися через призму власної моральної свідомості, через особисті чинники (потреби, інтереси) та психологічні складові людини. Тільки тоді, коли кожний індивід відчує потребу у цій ідеї, вона може бути реалізованою.

ДЖЕРЕЛА

1. Габермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Ю. Габермас. — М. : АО «КАМІ», Academia, 1995. — 245 с.
2. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський. — К. : Знання України, 1991. — 240 с.
3. Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В. В. Лях, В. С. Пазенок, Я. В. Любовий, К. Ю. Райда та ін. — К. : ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. — 404 с.
4. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2007. — 576 с.
5. Кримський С. Б. Цивілізаційний статус глобалізації / С. Б. Кримський // Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. — К., 2010. — 464 с.
6. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. — 2-ге вид. — К. : Знання України, 2005. — 580 с.
7. Левінас Е., Касторіадіс К. Політика та етика / Е. Левінас, К. Касторіадіс. — К. : Український філософський фонд, 1999. — 69 с.
8. Лукаш А. Г. Динамика ценностей: деньги, банки, менеджмент / А. Г. Лукаш. — К. : Маэстро, 1994. — 121 с.
9. Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти ; пер. с ит. — М. : Серебряные нити, 1996. — 127 с.
10. Франк С. Л. Реальность и человек / С. Л. Франк. — М. : Республика, 1997. — 479 с.
11. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. — М. : Экономика, 1992. — 176 с.
12. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. — М. : Республика, 1992. — 448 с.

В статье раскрыта роль морали и духовных ценностей в стабилизации современного глобализированного мира. Доказаны необходимость поиска новых мировоззренческих ориентиров, важность создания адекватных предпосылок для распространения в общественном сознании новой стратегии ненасилия и толерантности, которые помогут обеспечить прогрессивное развитие человечества.

Ключевые слова: глобализированный мир, стратегия толерантности, нравственные отношения, нравственные ценности, принцип ответственности.

The article touches upon the role of moral and spiritual values in stabilizing of the modern global world. The necessity of search of new world outlook, importance of creation of adequate pre-conditions for distribution in public consciousness of new strategy of unviolence and tolerance, which will help to provide progressive development of humanity is proved.

Key words: global world, strategy of tolerance, moral relations, moral values, principle of responsibility.